

Woord vooraf

Eind 2004 liep sporthistoricus Theo Stevens mijn vaders boekwinkel in Naarden-Vesting binnen met een knipsel uit *de Volkskrant*. Het ging om een recensie van een standaardwerk over alle 2400 Nederlanders die ooit hebben deelgenomen aan de Olympische Spelen, met daarin de zinnen: 'Van vier Nederlandse Olympiërs zijn de precieze gegevens nog steeds niet gevonden: E. Brouwer en S. Goudekot, gymnasten uit 1908, bokser J. Smit uit 1924 en ten slotte Curt van der Sandt, captain van de bobsleeploeg die in 1928 in St. Moritz aantrad. Van hen blijken alle sporen uitgewist.'

Stevens vroeg mijn vader Emile of E. Brouwer, lid van de joodse Gymnastiek Vereniging Spartacus, misschien familie van ons was. Hij antwoordde ontkennend, maar kon het ook weer niet voor honderd procent uitsluiten. Er zijn maar weinig joodse Brouwers die geen familie van ons zijn, en hij belde zijn tachtigjarige tante Kitty met de vraag of haar vader Emanuel, en zijn opa, misschien had meegedaan aan de Spelen van 1908. Tot zijn verbazing antwoordde zij niet: 'Wat is dat nu voor rare vraag? Dan hadden jullie het toch allang geweten!', maar: 'Jazeker! Had ik dat nooit verteld? Ze hebben daar flink de beest uitgehangen.'

Nog dezelfde dag bestelde mijn vader het boek *Olympisch Oranje: van Athene 1896 tot Athene 2004* van Ton Bijkerk. Drie dagen later kwam het binnen. Hij bladerde naar het deel over de Spelen van 1908 en las:

S. of I. Goudekete; * niet bekend [vermoedelijk als joods medeburger in een Duits 'Vernichtungslager' omgebracht]; lid van Spartacus in Amsterdam. S. of I. Goudekete eindigde op de 62e plaats in de zevenkamp met 159 punten.

E. of S. Brouwer; * niet bekend, overleden niet bekend; lid van Spartacus in Amsterdam. E. of S. Brouwer eindigde op de 64e plaats in de zevenkamp met 158 punten.

Vlak erna ontving ik een zeer vrolijke e-mail van mijn vader waarin hij jubelde dat mijn overgrootvader 'eervol 64ste was geworden op de Olympische Spelen van 1908 in Londen, op het onderdeel turnen'. Aanvankelijk dacht ik dat mijn vader me in de maling nam. Als journalist met een speciale interesse voor sportgeschiedenis zou ik dit natuurlijk allang hebben geweten, en daar kwam nog bij dat ik als kind meerdere malen heb ervaren dat de ledematen van een gemiddelde Brouwer lang niet elastisch genoeg zijn om te kunnen gloriëren op zo'n ingewikkeld onderdeel als het turnen. Tijdens het stretchen voor basketbal- en voetbalwedstrijden lachten de toeschouwers me uit vanwege mijn gebrek aan lenigheid, bij het touw klimmen op de middelbare school kwam ik nog geen halve meter hoog. De paar keren dat ik over een bok probeerde te springen, raakte ik ernstig geblesseerd en dan is er nog een traumatische herinnering uit mijn vroege jeugdjaren, toen ik op het idee kwam lid te worden van een turnvereniging.

Het gebeurde tijdens mijn eerste en enige wedstrijd voor het Amsterdamse Vlug en Lenig. De sporthal in Amsterdam-West was volgelopen met honderden, misschien wel duizenden toeschouwers die hun kinderen vol mededogen moed probeerden in te schreeuwen. Na tien minuten die voelden als tien uur schalde mijn naam door de sporthal en even later turnde ik een ringoefening als 'voorturner'. Zo konden de andere deelnemers zien hoe een dergelijke oefening er idealiter uitziet, en toen ik na enkele briljante staaltjes op elegante wijze afsprong, beloon-

de het publiek de perfecte tien met een applaus dat nooit meer leek te verstommen.

Jammer was wel dat voorturnen geen deel uitmaakt van het officiële gedeelte en enkele minuten later moest ik de hoge verwachtingen inlossen tijdens de echte wedstrijd. Weer een paar minuten later hing ik hopeloos verstrikt in de ringen en na een week bungelen schreeuwde ik om hulp bij mijn vader, die me onder hysterische lachbuien van het publiek probeerde los te wringen. Het optreden was zo beschamend dat de jury mijn oefening niet eens beoordeelde en het spreekt vanzelf dat mijn lidmaatschap van turnclub Vlug en Lenig een dag later werd opgezegd.

Nee, vlug was ik niet en lenig al helemaal niet en ik kon me maar niet voorstellen dat dit bij andere Brouwers ooit anders is geweest. Maar mijn vader stuurde het onomstotelijke bewijs van de gymnastische kwaliteiten van mijn overgrootvader mee in een bijlage en na één klik met de muis was ik overtuigd. In beeld verschenen twaalf zelfverzekerd voor zich uit kijkende joden die een belangrijke beker hadden gewonnen bij een internationale wedstrijd, en in de turner helemaal rechts op de foto herkende ik heel duidelijk een kleinere versie van mijzelf en mijn vader. De enige verschillen waren dat de 'verdwenen' olympiër Emanuel Brouwer een imposante walrussnor had laten groeien en vele malen gespierder was dan Emile en Erik Brouwer ooit zullen worden.

*

Er bleken nog meer verzwegen gespreksonderwerpen te bestaan in onze familie. Een paar maanden eerder kreeg mijn niet-joodse vader bericht van de Marorstichting [Morele Aansprakelijkheid, Roof en Rechtsherstel] dat hij recht had op een uitkering als nabestaande van Sjoa-slachtoffers. Ook dit kwam volledig onverwacht, en hij startte een onderzoek om na te gaan wat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog had afgespeeld. Na

een paar maanden werd duidelijk dat er veel meer Brouwers zijn omgekomen dan hij had gedacht en na een nieuwe uitkering, van de Stichting Sjoa, besloot hij samen met zijn broer, zussen en tante een gedenksteen te plaatsen voor de Brouwers die eindigden in de gaskamers van Auschwitz en Sobibor.

Op een zomerdag in 2007 gingen mijn vader en ik voor het eerst gezamenlijk naar de joodse begraafplaats in Muiderberg. Wandelend langs de gedenksteen en de graven van Emanuel Brouwer en zijn orthodoxe voorouders spraken we over de oorlog, over Spartacus en over de Olympische Spelen. We vroegen ons af hoe Brouwer en Goudekete in Londen waren beland en hoe de behoudende joodse gemeenschap reageerde op hun avontuur. Wat was de rol van sport in de Amsterdamse *kille* [joodse gemeente] en waarom was juist het turnen zo populair onder joden in binnen- en buitenland? Voelden Brouwer en Goudekete zich Nederlanders of joden en hoe kwam het dat de een de oorlog overleefde en de ander eindigde in de gaskamer? Het waren vragen waarop we graag antwoorden wilden hebben en bij terugkomst in Naarden-Vesting besloot ik samen met mijn vader onderzoek te doen naar de levens van Emanuel Brouwer en zijn 'turnmakker' Goudekete.

We wisten inmiddels dat 'S. of I. Goudekete' stond voor Isidore Goudekete, en tijdens een zoektocht door het familiearchief vonden we een wazige foto waarop Emanuel Brouwer staat afgebeeld met Isidore Goudekete. Ze dragen iets te nauwe turnkleding en Goudekete, liggend op zijn rug, tilt Brouwer een paar meter de lucht in met twee rechte, gestrekte armen, terwijl ze olijk in de camera kijken van fotograaf en Spartacusbestuurslid Hiëronymus van der Zijl.

De foto moet rond 1910 zijn genomen. Het waren de gloriëtijden van Spartacus. 'De bekendste Jodenvereniging van Nederland', zoals een journalist van *Algemeen Handelsblad* Spartacus omschreef, kreeg financiële ondersteuning van liberale beschermheren uit de joodse hogere klassen en speelde een belangrijke sociale en culturele rol in de joods-Amsterdamse ge-

meenschap. Een avondje turnen door de gespierde joden van Spartacus werd gezien als een ideaal avondje uit en Brouwer en Goudekiet turnden hun wedstrijden in Carré, het Concertgebouw en het Paleis voor Volksvlijt. De Amsterdamse burgemeester sloeg zelden een uitvoering over en toen het niveau van Spartacus zo hoog werd dat haar 'mannetjes bij alle wedstrijden op den eerste plaats eindigden', zoals een van de twee overgebleven jubileumboeken meldt, mocht de club maar liefst drie deelnemers afvaardigen naar de Olympische Spelen van 1908: de tweeëntwintigjarige marktkoopman Jonas Slier, de vierentwintigjarige diamantklover Isidore Goudekiet en zijn zevenentwintigjarige collega Emanuel Brouwer.

*

Al vrij snel realiseerden we ons hoe bijzonder hun afvaardiging eigenlijk was. Brouwer en Goudekiet groeiden op als vrome joden in de verpauperde Amsterdamse 'Jodenhoek', volgens Multatuli een 'Babylon van morsigheden'. Het grootste deel van hun jeugd brachten ze door met het bestuderen van de Tora en de Talmoed en allebei wisten ze jarenlang heel zeker dat de Messias zou terugkeren op aarde om het uitverkoren, overall vervolgte volk Gods te herenigen in het beloofde land Palestina. Contact met de gojim [heideneen, niet-joden] hadden ze zelden of nooit en sport speelde geen enkele rol van betekenis in de joodse gemeenschap. Slechts heel soms werd erover geschreven in kranten als *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland* en *Nieuw Israelietisch Weekblad*, maar veel joden protesteerden met grote verontwaardiging tegen de heidense manie die een aantal decennia eerder uit Engeland was overgewaaid en op de Olympische Spelen keken orthodoxe joden helemaal met walging neer.

'Jehoedim zijn meer sinaïsch dan olympisch,' zeiden de rabbijnen met een verwijzing naar de berg waar God verscheen aan Mozes, en strenggelovige joden waren nooit vergeten wat er ge-

beurde rond het vervloekte jaar 170 van de gojse jaartelling. Een hogepriester – bemiddelaar tussen mens en God – raakte dat jaar zo beïnvloed door de Helleense cultuur dat hij een sporthal liet oprichten in de onmiddellijke nabijheid van het Tempelplein in Jeruzalem. Atletiek, gymnastiek en boksen werden belangrijker dan studeren in de Tora, en een latere hogepriester beging zelfs de ultieme zonde door een groep van vijftig joodse deelnemers te sturen naar de 152e editie van de Olympische Spelen, een evenement dat vanaf 776 voor Christus werd gehouden. Tijdens de wedstrijden maakten de joodse atleten het volk Gods te schande door net als de Grieken naakt aan de start te verschijnen en tot overmaat van ramp probeerden ze hun beïjdenis via ingewikkelde manieren te verbloemen.

Vanwege de Helleense achtergrond werden sport, Spelen en gymnastiek eeuwenlang gezien als heidense, onreine bezigheden die volgens de boeken van Mozes streng verboden waren. Streng joodse schriftgeleerden stonden slechts balgooten eventueel toe, 'mits op een granieten vloer', maar vanaf 1900 trokken steeds minder joodse jongeren zich iets van het verbod aan en in tijdschriften verschenen protesten als: 'Vroeger ging men 's avonds, 's middags en 's ochtends naar sjoel [synagoge]; eenige malen per dag toog men naar het Joodsche leerhuis om er Thora en Talmoedstudie te beoefenen. [...] Maar tegenwoordig kan men zien dat de Joden naar sportgebouwen gaan – het liefst met een sigaar in de mond – en daar sport beoefenen die volgens de Joodsche wetten zijn verboden.'

Boksen werd populair en het schermen was de tweede 'weersport' die aan het begin van de twintigste eeuw relatief vaak werd beoefend in de joodse gemeenschap. Liberale joden zagen het als een manier om te laten zien dat 'de jood' helemaal geen laf wezen is dat nooit wil vechten, zoals de vooroordelen eeuwenlang luiden. Volgens schermliefhebber Theodor Herzl, met zijn vriend Max Nordau de grondlegger van het moderne zionisme, zouden zes duels met de sabel of met het floret meer doen om de positie van de jood te verbeteren dan twintig joodse

organisaties die tegenwicht wilden bieden aan het altijd weer oploaiende antisemitisme, en in vele steden van Europa vochten vrije seculiere joden epische duels uit met de gojim in de sportzaal of in de buitenlucht.

Turnen sloeg net zo goed aan in de joodse gemeenschap. De geassimileerde neven Alfred en Gustav Felix Flatow wonnen samen vijf onderdelen op de eerste moderne Olympische Spelen in Athene [1896] voor Duitsland, en ook in Nederland waren joodse turners opvallend succesvol. Rond 1908 werden veel wedstrijden gedomineerd door gymnasten met een joodse achtergrond en naast Brouwer, Goudekot en Slier werden er nog vier andere Amsterdamse diasporajoden geselecteerd voor de olympische turnploeg: de 'asjkenazen' [Hoogduitse joden, oorspronkelijk meestal afkomstig uit Midden- en Oost-Europa] Michel Biet, Abraham Mok en Salomon Konijn en de enige sefardische jood [van Portugese of Spaanse afkomst] in het Nederlandse 'keurkorps', Abraham de Oliveira.

*

Vooraf was de stemming euforisch. De meeste Nederlandse christenen zagen de joodse 'vreemdelingen' nog altijd als 'iets eigenaardigs, een buitenissigheid, zoo iets als een kat met drie staarten, of als 'n Chinees die van boven naar onderen schrijft', schreef een joods-Nederlandse journalist in 1908. Maar de selectie van de joodse gymnasten gaf aan dat ze op het sportveld net zo gelijk waren als hun gojse teamgenoten, en ook in andere landen dachten veel optimisten dat het nieuwe fenomeen sport mensen van alle rassen of religies met elkaar kon verbroederen. De oprichter van de moderne Olympische Spelen baron Pierre de Coubertin was er zelfs van overtuigd dat het 'olympisme' een einde zou maken aan alle internationale conflicten, en een journalist van het *Algemeen Handelsblad* schreef vlak voor de openingsceremonie: 'Wij staan aan den vooravond van een wereld-gebeurtenis, waarin de zonen van tal van beschaafde lan-

den der wereld elkaar gedurende bijkans drie weken zullen bestrijden in eervollen, vreedzamen kamp. Een toernooi dat misschien voor den wereldvrede van even groote, of zelfs van grootere beteekenis kan zijn dan een vredes-conferentie.'

Na tien dagen keerden de joodse olympiërs terug naar *Mokum Ollef*, ook bekend als 'Klein Jeruzalem' of 'het Jeruzalem van het Westen.' Ze hadden het in bepaalde opzichten geweldig naar hun zin gehad in Londen – volgens critici een beetje te geweldig. Maar de Spelen zouden niet de vrede en broederschap brengen die De Coubertin en zijn aanhangers hadden voorspeld en ruim dertig jaar later zaten vrijwel alle joodse gymnasten die hadden deelgenomen aan de Spelen van 1908 in concentratie- of doorgangskampen in heel Europa.

Brouwer en Goudekete waren geen uitzonderingen en bijna vijfendertig jaar na de vierde Olympische Spelen in Londen kwamen ze elkaar weer tegen in Durchgangslager Westerbork. Brouwer was uit zijn huis gesleurd bij een razzia op 26 mei 1943 en moest zich laten registreren in het stoffige, overbevolkte Drentse doorgangskamp. Goudekete belandde op 20 juni 1943 in Westerbork nadat hij was gearresteerd bij een razzia in Amsterdam-Oost.

Spartacus was op dat moment al opgeheven door de nazi's vanwege Verordening 41/41 en ze zou na de oorlog niet meer worden heropgericht vanwege een gebrek aan teruggekeerde leden.

Maar eerst waren er nog de mooie tijden, de hoopvolle tijden, toen Adolf Hitler nog lang niet aan de macht was en de bekendste jodenvereniging van Nederland naam maakte op de Aprilfeesten die werden gehouden in Amsterdam ter ere van Zijne Majesteit Willem III, Koning der Nederlanden en de Overzeese gebieden.